

חברת הסרטים 'אורה חדשה'

עדנה יקותיאלי-כהן

יוזם ומגשים

עקיבא אריה וייס ז"ם את ייסוד אגודת אחוזת בית אשר הקימה את העיר תל-אביב! הנחת היסודות לאגודה היתה פעולתו החלוצית הראשונה בארץ-ישראל, ובעקבותיה ז"ם והגשים מפעלים חלוציים נוספים שהמכנה המשותף להם היה גאולת הארץ ובניינה. אחד ממפעליו היה הקמת חברת 'אורה חדשה', חברת הסרטים הראשונה בארץ-ישראל, בשנת תרע"ד (1914).

יוזמותיו של וייס בארץ-ישראל נבעו מתפיסת עולמו באשר לדרך הנכונה ליישוב ארץ-ישראל המתחדשת, תפיסה שנתגבשה בעת ביקורו הראשון בארץ בקיץ תרס"ד. וייס, שהיה פעיל באגודות הציוניות בעיר מגוריו לודז', חשב שמן הראוי שמי שעושה נפשות לציונות יבקר בעצמו בארץ-ישראל וילמד מקרוב על הנעשה בארץ. כשהגיע ליפו בתמוז תרס"ד נודע לו על מות המנהיג הנערץ עליו, תיאודור הרצל. הדבר עורר בלבו שאלות ותהיות רבות בקשר לעתיד הציונות ללא מנהיג התנועה, ואלו הביאו אותו למסקנה שהדרך הטובה ביותר להגשמת הציונות היא דרך המעשה, כלומר עלייה לארץ-ישראל.

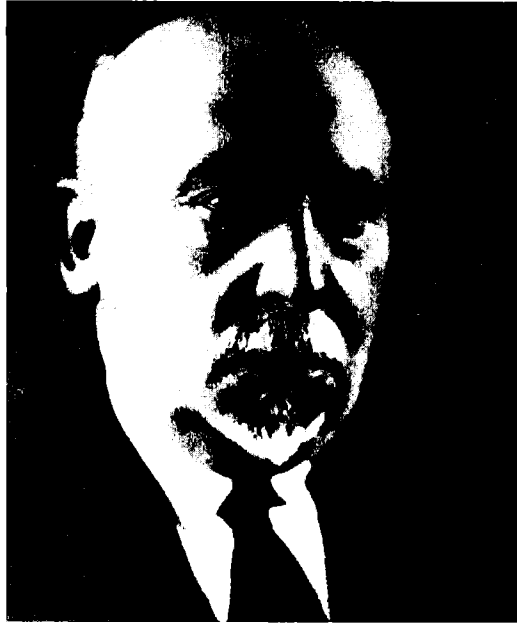
מן הרגע שבו החליט וייס לעלות לארץ הפך ביקורו לביקור הכנה לקראת עלייתו. הוא סייר בערים ירושלים ויפו ובמושבות ובחן את אפשרויות ההתיישבות והקליטה בהן, נפגש עם אישים מחלוצי היישוב ולמד על המצב בארץ מקרוב. הוא הגיע למסקנה שיישוב הארץ צריך להיעשות על בסיס של יוזמות פרטיות וכלכליות, ולא של חסדים ואיסוף תרומות. לפיכך הציע וייס להקים ערים עבריות תעשייתיות ומתקדמות שתספקנה תעסוקה ודירור הולמים להמוני עולים. הוא העריך כי ערים אלו עתידות להיות למוקד משיכה גם לבעלי אמצעים ולבני המעמד הבינוני. באותם ימים אימץ לעצמו את הסיסמה שליוותה אותו בכל פעולותיו בארץ: 'אין ארץ-ישראל נבנית אלא בבניין'.²

עם שובו מביקורו בארץ-ישראל החל וייס לחסל את עסקיו המשגשגים בלודז', ובמשך שנתיים התכונן לעלייתו ארצה ולהגשמת חלום העיר. אחרי שהשתתף כציר בקונגרס הציוני השביעי בבאזל, התעכב בדרכו חזרה ללודז' בתערוכה העולמית שהתקיימה בלייג' שבבלגיה, שם התעניין

1 וייס עלה עם משפחתו ארצה בשעות הבוקר של י"ב בתמוז תרס"ו וכבר באותו ערב השתתף באסיפה של תושבי יפו שהתקיימה במועדון 'ישרון'. באסיפה זו נתקבלה הצעתו להקים את העיר העברית הראשונה בארץ-ישראל המתחדשת. בעקבות הצעתו נוסדה 'אגודת אחוזת בית', אשר הקימה את השכונה אחוזת בית, היא הגרעין לעיר תל-אביב. ראה: ע"א וייס, ראשיתה של תל-אביב, תשי"ז, עמ' 74-86 [להלן: וייס, תל-אביב]; ד' סמילנסקי, עם בני דורי, תל-אביב תש"ב, עמ' 224.

2 וייס, תל-אביב, עמ' 36-55.

· עקיבא אריה וייס
(1868-1947)

בהמצאות ובחידושים שעשויים היו לסייע לו במימוש יוזמותיו בארץ, ורכש חומר רב על בניין ערים.

מיד עם עלותו ארצה התחיל וייס במימוש תכניתו לבניין הערים. במשך כארבע שנים (תרס"ו-תר"ע) השקיע את מרצו בהגשמת חלום העיר העברית הראשונה.³ בשנת תר"ע, כאשר הושלמה בניית השישים הבתים הראשונים של אחוזת בית, הציע לחבריו להמשיך יחד בבניין העיר והרחבתה. חברי האגודה דחו את הצעתו, וייס התפטר מהוועד כדי שיוכל להמשיך בעצמו בכיצוע יוזמותיו על-פי תפיסת עולמו.⁴

'אורה חדשה' — הרקע להקמת החברה

בשנת תרע"ד הקים וייס ביפו את חברת הסרטים 'אורה חדשה', שהיתה על-פי עדותו חברת הסרטים הראשונה בארץ-ישראל.⁵ חברה זו, כמו החברות והאגודות האחרות שיסד, כולל אחוזת

3 וייס היה יושב-הראש הראשון של ועד אחוזת בית. בהנהלתו בוצעו הפעולות החשובות שנדרשו לשם הקמת אחוזת בית, כמו: גיוס חברים לאגודה וחיבור העלון לשם גיוס החברים, ניהול משא-ומתן לרכישת הקרקעות, פנייה להנהלת הקרן הקיימת לישראל ושכנועה לתת הלוואה לחברים לבניין הבתים, תכנון השטח והכשרתו לבנייה, הגרלת המגרשים בין חברי האגודה, חפירת באר המים הראשונה ובניית מגדל המים וכן פיקוח על בניית הבתים הראשונים. ראה: וייס, תל-אביב, עמ' 86-155; סמילנסקי (לעיל, הערה 1), עמ' 223-224.

4 בנוסף לאחוזת בית הקים וייס וניהל את החברות הבאות: 1. 'חברה חדשה' — חברה לגאולת קרקעות, ראה: וייס, תל-אביב, עמ' 159-160; גליון זכרון, מאת ע"א ויס, מיום י"ב בתמוז תרצ"ו, עובדן וייס [להלן: גליון זכרון]; 2. 'אורה חדשה' — חברה לצילום סרטי-נוע ממראות הארץ, ראה: גליון זכרון; 3. 'חברת חמי טבריה' — חברה לחכירת חמי טבריה, ולהפעלת המרחצאות ופיתוחם, ראה: גליון זכרון; ע' יקותיאלי-כהן, 'פרקים מתולדות חמי טבריה בעת החדשה', מטוב טבריה, 6 (ניסן תשמ"ח); 4. הוועד על-ידי מייסדיה לנהל את 'חברת בית וגן' (לימים בת ים), לשם ביצוע פעולות התשתית של היישוב: הסדרת ענייני הקניין, הכשרת השטח וחלוקתו, פיקוח על בניית הבתים הראשונים, הקמת מכון המים, וסלילת כביש, ראה: גליון זכרון; 5. 'מועדון היהלום' (לימים בורסת היהלומים); 6. 'נחלת אבות' — חברה להקמת עיר חדשה, ראה: גליון זכרון; וייס, תל-אביב, עמ' 169; הנ"ל, חברת נחלת אבות בא", בע"מ, פרוספקט, עובדן.

5 ראה: הפתיח, מבוא לסרטים של 'אורה חדשה', נכתב, עוצב ושוורטט על-ידי ע"א וייס. נמצא בעזבונו של וייס [להלן: הפתיח]; גליון זכרון.

בית, הוקמה — בהתאם לתפיסת עולמו — למען מטרה לאומית אך על בסיס יוזמה פרטית. מנסיונו האישי בביקורו הראשון בארץ למד וייס לדעת שאין טוב ממראה עיניים כדי להיווכח ולהשתכנע שלמרות העזובה והשממון השוררים בארץ אפשר לחיות בה ואפשר וצריך לבנותה. 'אורה חדשה' הוקמה כדי להיות ל'עיניים' ליהודי הגולה שלא יכלו או לא רצו לבקר בארץ, להראותם את מראות הארץ ובאמצעותם לשכנעם לעלות, וכן כדי לעודד את רוחם של אלה שכבר התיישבו בארץ.

כבר בשנותיו הראשונות בארץ נוכח וייס לדעת שיש ביקוש רב למידע על הנעשה בארץ. הצלחתו בהקמת אחוזת בית ועיסוקיו המגוונים בנושאי גאולת קרקעות ובניין הקנו לו מוניטין של מומחה בענייני עלייה, התיישבות ותעסוקה. רבים מידידי בגולה פנו אליו במכתבים וביקשו את עצתו. הם שאלו על אפשרויות התעסוקה והמגורים בארץ וגם על חי היום-יום — על מצב החינוך, הרפואה והתזונה.⁶ ביתו היה לבית פתוח לדורשי עצות ומבקשי עזרה מקרב היהודים שכבר התיישבו בארץ והתקשו במציאת פרנסה, ולאחרים שבאו בינתיים רק לביקור בארץ. מכאן ועד להולדת הרעיון בדבר הקמת חברת סרטינוע שתצלם ממראות הארץ להפצה בארץ ובגולה, היתה הדרך קצרה. המניעים הלאומיים שהדריכו את צעדיו של וייס וכישוריו-כשרונותיו האישיים⁷ — כל אלו חברו יחדיו והניעו אותו להקים את 'אורה חדשה'.

מגמות 'אורה חדשה' ופעולותיה

על 'אורה חדשה' למדתי מסיפורים ששמעתי במשפחתי וממסמכים שמצאתי בשנים האחרונות בעזבונו של סבי, ע"א וייס. מהמסמכים הללו עולה שהחברה פעלה בהפסקות משנת תרע"ד ועד לחיסולה בשנות העשרים וכן שצולם והוצג בראינוע לפחות סרט אחד של וייס. עדות על מטרות החברה יש בפתיח שכתב וייס עצמו.⁸ הוא שורטט באותיות דפוס לבנות על גליון נייר גדול שנצבע בצבע שחור ונראה כחיקוי של סרט צילום. קרוב לוודאי שהפתיח צולם בתחילת הסרטים ושימש להם לכתרת.

אף-על-פי שהסרטים נועדו לבני חוץ לארץ, כלשון הפתיח, וייס מדגיש שהכתורת יהיו בעברית.

6 כבר בראשית דרכו בארץ פנו אליו ידידיו בגולה וביקשו את חוות דעתו על המצב בארץ-ישראל. במכתב ששלח וייס מיפו אל מ"מ רוטשטיין בוורשה, בא' כאלול התרס"ח, כתב בתשובה לשאלות ידידיו: 'המצב של ארץ ישראל בכלל. אם אמר לך בקצור נמרץ, הרי מוכרח אני להשתמש בלשון התורה. "טובה היא הארץ מאד מאד; "לא יחסר כל בה מראשית השנה ועד אחרית שנה". ומי שיש לו מח אנושי ירגיש את הסגולות הטובות שישנן פה על כל שעל וצעד. ומי שיש לו גם לב עברי ישגה וישמח ביחד בראותו את הארץ'. וייס, עזבון.

7 וייס ניחן בכושר המצאה וביכולת טכנית שסייעו לו בכיצוע רעיונותיו. בלודז' עסק באומנות והיה בעל בית-מלאכה לכלי זהב וכסף, וכן התעניין באדריכלות ולמד מקצוע זה בכוחות עצמו. ראה: וייס, תל-אביב, עמ' 16-11. את ביתו בתל-אביב תכנן ובנה בעצמו וכן תכנן ובנה בתי ציבור ובתיים פרטיים נוספים בתל-אביב. הוא היה ער לחידושים שונים ובעצמו עסק בפיתוח בתחומים אחדים, כמו: שכלול מריצת העץ ששימשה את המריצנים ביישור גבעות החול של כרם גיבאלי, ראה: וייס, תל-אביב, עמ' 113; שכלול מכונת הפיתוח של הסרטים, ראה: גליון זכרון. בימי מלחמת-העולם הראשונה התקין מכשיר לזיקוק ספירט מתפחים, ראה: שם; וכן פיתח שיטה להכספת כלי כסף בבית-המלאכה שלו שנקרא 'רנסנס', ראה: שם.

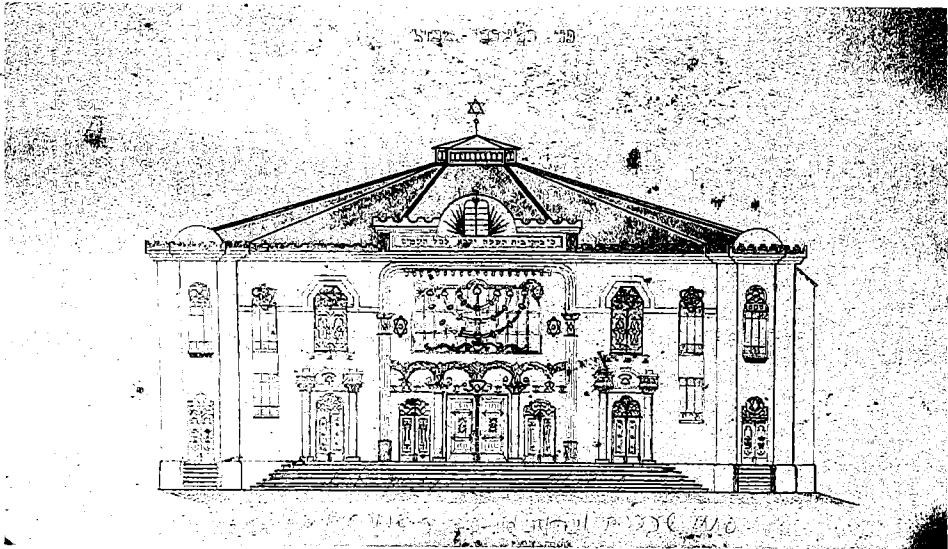
8 ראה איור להלן.

העבריות והחזרה לעברית בחיי היום-יום היו לעקרון חשוב בכל יוזמותיו ובדרך חייו, עקרון שהוגשם כראש ובראשונה בהקמת העיר העברית הראשונה בארץ-ישראל. בעלון הייסוד של העיר

ה'פתיח' של 'אורה
חדשה'

“**אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל** שְׁתַּחֲפֹשֶׁט
עֲתִידָה
כְּכֹל הָאָרְצוֹת.”
החברה הסינומטגרפית
הראשונה בארץ ישראל
“**אורה-חדשה**”
שנוסדה בשנת ה'תרעד ב'פו
שמה לה למטרה העקרית
להראות לבני חוץ לארץ
את מראות „ארץ-ישראל”
בכך עתיקותה והתחדשותה
להראות את התפתחות ישובנו
בארץ ישראל בזמן האחרון
לתת מושג לבני ישראל
בכך מקום שהם על דבר
“**ארץ-מולדתנו**”
קדעת וקהכיר
כך מקום הסטורי בארצנו
וגם את חיי עמנו בעבר ובהווה
ובעיקר לבאר את הכך
בשפתנו

תכנית וייס לבנות
בית-כנסת ברחוב
יהודה הלוי בתל-אביב
(לא בוצע)

תל-אביב, שחיבר בט' באב התרס"ו, כתב וייס: 'בה יגורו עברים במאה אחוזים; בה ידברו עברית, בה ישמרו על הטהרה והנקיון, ולא נלך בדרכי הגויים!⁹ עדות נוספת על 'אורה חדשה' יש בחוברת שהוציא וייס לציון שלושים שנה לעלייתו ארצה.¹⁰ וכך מתוארת שם חברת הסרטים:

הפרודוקציה הראשונה של סרטינוע בארץ ישראל היתה של חברת 'אורה חדשה', שנוסדה ביוזמתי: הרבה צילומים סינומטגרפיים נעשו על ידי, ולפי תכנית שלי נעשו כל מכונות הפתוח להסרטים, עד שאפשר היה לפתח 1000 מטרים סרטים ביום אחד: כל זה היה הרקורד שלי.

ההצגה הראשונה באולם 'עדן' בתל-אביב ממראות הארץ, וכמו"כ בסינימה הראשון בירושלים, היה מהפילמים (סרטים) של 'אורה חדשה'.

לווייס היה קשר נוסף לעולם הסרטים: ראינוע עדן, שהיה הראינוע הראשון בתל-אביב,¹¹ נבנה על-ידי. דרך אגב, וייס עסק בתכנון ובכנייה של בתים נוספים בתל-אביב. ביניהם בניין הדואר הראשון ובניין בית-החרושת לודז'יה ברחוב נחמני.

לווייס היו קשרי מסחר עם חברת Pathé Frères בפריס, והוא צילם את סרטיו במצלמה מתוצרת חברה זו. על קשריו עם החברה הצרפתית ניתן ללמוד מכרטיסי הביקור שלו שהדפיס בעברית ובצרפתית.¹²

9 וייס צייד בחזרה לעבריות בארץ-ישראל ככל תחומי החיים. הוא דגל בעבודה עברית ובשפה עברית, ובנושאים אלה היה נאה דורש ונאה מקיים. את נאומו על הקמת העיר העברית הראשונה נשא בעברית בהברה ספרדית, ראה: וייס, תל-אביב, עמ' 77. הוא נפגש עם א' בן יהודה וסייע לו בנושא המילון העברי, ראה: וייס, עובדן. את ביצוע העבודות הציבוריות באחוזת בית נתן לפועלים עבריים, ואת ביתו שלו בנה על טהרת העבודה העברית, כולל לבני המלט שיוצרו בבית-החרושת של ארכר כיפו, ראה: וייס, תל-אביב, עמ' 114-113, 127-125, 142-136, 157-153.

10 ב"ב בתמוז תרצ"ו הוציא וייס 'גליון זכרון לגמר השלושים' אשר מיועד 'מתנה לבני משפחתי ולזכרון ליום חגי לכבוד מלאות שלושים שנה לעליית המשפחה לארץ-ישראל. בשל המאורעות שהיו באותה שנה בארץ נבצר ממנו לכנס את בני המשפחה ובמקום זאת שיגר להם מסמך ובו תיאור שלושים יוזמות חלוציות שלו בארץ-ישראל, כמניין שנתתי בארץ.

11 ראינוע עדן נבנה בין בתי תל-אביב ושכונת נווה-צדק, ברחוב ליליינבלום. הוא נפתח לקהל בשנת 1913, ובעליו היו מרדכי ויסר ומשה אברבנאל. ראה: מ' נאור (עורך), תל-אביב בראשיתה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 199.

12 כרטיסי הביקור של וייס נמסרו לאצ"מ על-ידי המשפחה, ראה: שם, 174/33.

החברה הסנמטוגרפית הראשונה
בארץ-ישראל
"אורה-חדשה"
נוסדה בשנת תרע"ד.
המנהל ע. א. ניס, יפו, תל-אביב.

ברטיס ביקור ונייר
מכתבים של 'אורה'
חדשה

וייס מוצג כחלוץ מפיקי הסרטים בארץ על-ידי יהודה הראל, בספרו 'הקולנוע מראשיתו ועד היום',¹³

אם כי תעשית הסרטים הישראלית קיימת אך ורק שלושים שנה, הרי הסרט הראשון הופק בארץ לפני ארבעים ושלוש שנים, בשנת 1912, כאשר עקיבא אריה ווייס, מראשוני בונייה של תל-אביב (או 'אחוזת-בית'), רכש לו מצלמה לסרטים ברוחב שלושים וחמישה מילימטר, מתוצרת 'פאטיי' הצרפתית, ויצא לצלם סרט על ארץ-ישראל.

יש להניח שהסרט שעליו כותב הראל הוא אותו סרט ממראות ארץ-ישראל שהוצג באולם ערן בתל-אביב ובירושלים, על-פי עדותו של וייס שהובאה לעיל.

קרוב לוודאי שפעולותיה של חברת 'אורה חדשה' הופרעו, או הופסקו בימי מלחמת-העולם הראשונה, ובמיוחד בתקופת הגירוש שנגזר על תושבי תל-אביב מטעם השלטון התורכי בשנת תרע"ז.¹⁴

בעקבות הצהרת בלפור וסיום מלחמת-העולם הראשונה התעוררו ביישוב תקוות חדשות, ובנסיבות אלה החליט וייס לפעול להרחבת 'אורה חדשה' ולפיתוחה. על כוונותיו אלו אנו לומדים מהסכם בינו לבין שלושה שותפים: דוד קליינמן, בנציון חייט ועקב מטמן.¹⁵ בהסכם, הכתוב בכתב ידו של וייס, מצהירים השותפים על החלטתם לשכלל את 'אורה חדשה', וכן מוגדרים בו חלוקת האחריות והעבודה וחלוקת הרווחים ו/או ההפסדים ביניהם. הנהלת החברה היא בידי היוזם, וייס. הנהלת הספרים וההתכתבויות נמסרו לידי קליימן, ענייני הצילום והפיתוח — לידי מטמן, ועל חייט הוטל לערוך ביקורת על הספרים וכן להתעדכן בכל ענייני החברה.

13 " הראל, הקולנוע מראשיתו ועד היום, תל-אביב 1956, עמ' 217.

14 בתקופת הגירוש עברו וייס ובני משפחתו לטבריה. למרות המצב הקשה בימי המלחמה המשיך לפעול בנושאים הקשורים ליישוב ארץ-ישראל, וייסד את חברת חמי טבריה, ראה לעיל, הערה 4.

15 הסכם לא חתום בין וייס לבין שותפיו מיום ז' במנחם אב תרע"ט, וייס, עזבון, יעקב מטמן, אחיו של ד"ר י"ל מטמן, ממיסדי הגימנסיה הרצליה, היה צלם בתל-אביב בשנותיה הראשונות. ראה: ד' תדהר, אנציקלופדיה לתולדות היישוב ובוניו, ט, תל-אביב 1961, עמ' 3311.

הפעילות של חברת 'אורה חדשה', כמו פעילותן של רוב החברות שייסד וייס, התנהלה בביתו, ברחוב הרצל 2, מול הגימנסיה הרצליה. הבית תוכנן ונבנה על-ידי וייס עצמו.¹⁶ בראשיתו היה הבית בן קומה אחת, עם עליית גג בת שני חדרים ומרפסת גדורה במעקה עץ. באחד מהחדרים שבעליית הגג הופקו הסרטים של 'אורה חדשה'.

אחוזבית,¹⁷ בתו הצעירה של וייס והבת הראשונה של תל-אביב, תיארה בחיבור שכתבה את חברת הסרטים 'אורה חדשה' מנקודת מבטה של ילדה.¹⁸ בחיבורה היא מספרת על חדר מסתורי שהיה בעליית הגג, ואשר אביה ועוזריו נהגו לעלות אליו במדרגות עץ. ילדי המשפחה הקטנים היו סקרנים לגלות את סוד החדר שהעלייה אליו נאסרה עליהם. אחרי הפצרות רבות נעתר וייס וסיפר לילדיו שהוא עומד לייצר סרט-נע מחיי היישוב בארץ, והתיר להם להיכנס לחדר. אחוזבית מספרת על פגישתה הראשונה עם החדר החשוך שבו היתה מכונת צילום גדולה של ראינוע, ובו גם פיתחו את הסרטים. עם אביה עבדו במאי, שחקן ועוזרים אחדים.

סוף דבר

עד היום לא ידוע כמה סרטים ואילו סרטים צולמו על-ידי וייס וחברת 'אורה חדשה'. במסמכים שמצאתי עד עכשיו נזכר רק הסרט ממראות הארץ, שהוקרן על-פי עדותו של וייס בתל-אביב ובירושלים.

מה עלה בגורל סרט זה? הראל, המזכיר סרט שצילם וייס ומתכוון כנראה לסרט הנדון, מוסיף כי 'הסרט, שעובד ופותח בצורה פרימיטיבית למדי, נרכש על-ידי הקרן-הקיימת לישראל ונשלח לעיבוד סופי במעבדות סרטים בחוף-לארץ ושם אבד במלחמת העולם הראשונה'.¹⁹ מסמך שיכול אולי לרמוז על גורל הסרט או הסרטים שנעלמו הוא הסכם מה-22 בדצמבר 1921 בין וייס בשמו ובשם 'אורה חדשה' ובין ד"ר מ' גרשמן.²⁰ בהסכם זה וייס מייפה את כוחו של גרשמן, או של נציגים שיסמך מטעמו בארצות-הברית, לנהל תביעה משפטית בשם וייס ובשם 'אורה חדשה' נגד חברת הסרטים פוקס (Fox Film Corporation) בניו-יורק. בהסכם לא כתוב מה היא העילה לתביעה נגד חברה זו. מצוין רק סכום התביעה — 8,000 דולר, והוא עוסק בשכר הטרחה ובהסדרים הכספיים בין וייס ובין גרשמן. עד כה לא הצלחתי לברר אם תביעה זו אכן קשורה בסרט או בסרטים שהיו ונעלמו.²¹

לא ידוע לי באיזו שנה הפסיקה 'אורה חדשה' לפעול. עם זאת ממסמך בכתב ידו של וייס מט"ז בשבט תרפ"ח²² ניתן ללמוד על מכירת ציודה של החברה: 'בוה הנני מצהיר כי קבלתי ע"י מכירת מכונות הצלום שנשארו מ'אורה חדשה' את החצי מסכום 26 לא"י, שזהו חלקי בשותפות מעסק זה, ואין לי שום טו"מ [טענות ומענות] לה' ע.א. ויס כלל'.

16 על בניית הבית ראה לעיל, הערה 9.

17 נקראה בשם אחוזבית (על משקל אליזבט) כשם האגודה אחוזת בית שייסד אביה.

18 אחוזבית וייס, בית אבא: זכרונות מימי הילדות, חיבור בכתב-יד [ללא תאריך], וייס, עזבון.

19 הראל (לעיל, הערה 13). הראל אינו מציין בספרו על אילו מקורות הוא מתבסס. בתשובה לפנייתי לארכיון הקרן הקיימת לישראל נאמר לי שאין בידיהם מסמכים על הסרט הנזכר.

20 הסכם בין וייס לבין גרשמן, נמסר לאצ"מ על-ידי משפחת וייס, ראה: שם, 174/33.

21 מכתב ששלחתי לחברת Fox Film ב-17 באוקטובר 1989 לא נענה.

22 אצ"מ, 174/33. שם המצהיר וחתימתו אינם מופיעים על גבי המסמך.

